

הקמתה הכריזה 'ממשלת כל פלסטין' על שטח 'פלסטין' שהיה תחת שלטון המנדט הבריטי כעל 'מדינה עצמאית', שירושלים בירתה. ואולם, 'ממשלת כל פלסטין' היתה ממשלה להלכה בלבד. בפועל לא היו לה טריטוריה או אוכלוסייה לשלוט עליה, וגם לא צבא או תקציב, ואפילו לא אדמיניסטרציה. היא נעלמה מהבמה הפלסטינית ומן הזירה הערבית בתוך זמן קצר, וחבריה מצאו לעצמם תפקידים אחרים בארצות ערב, וירדן בכללן. היחיד שנותר מממשלה זו היה אחמד תלמי, שהמשיך לייצג את 'פלסטין' בליגה הערבית עד מותו ביוני 1963. גורלו של הוועד הערבי העליון היה דומה לזה של 'ממשלת כל פלסטין'. וכך, בעקבות מלחמת 1948 החלה תקופה של קיפאון עמוק בתנועה הלאומית הפלסטינית, שמאז הקמתה בשנות העשרים ועד אותה שנה המשיכה להיאבק ברציפות למען השגת עצמאות לאומית לפלסטינים ב'פלסטין'.

בעקבות הדיון שיזמה מצרים במרס 1959 החליטה הליגה הערבית על 'כינוס ערבי בדרג גבוה לסקירת השלבים שעברה בעיית פלסטין לאור התפתחויותיה והנסיבות הקיימות שאליהן הגיעה, ולהתוויית מדיניות ערבית מאוחדת אשר כל מדינות ערב החברות בליגה תתחייבנה לבצעה'. כמו-כן הוחלט על 'ארגונו מחדש של העם הפלסטיני והבלטת ישותו כעם מאוחד ולא כפליטים גֵּרָדָא, אשר העולם ישמע את קולו בזירה הלאומית [הערבית - 'אל-מג'אל אל-קומי'] ובזירה הבין-לאומית באמצעות נציגים אשר ייבחרו מטעם העם הפלסטיני'.¹ מטרתה של מצרים בהצעה זו היתה לכוון מוסדות או גופים שייצגו את הפלסטינים. ביולי 1959, כפועל יוצא ממדיניות זו, יזמה מצרים מסע תעמולתי נרחב למען חיסול מה שנותר ממעמדם של המופתי 'חאג' אמין אל-חוסני ושל הוועד הערבי העליון (הו'ע"ע) שבראשו עמד.²

במושבי מועצת הליגה הערבית שהתכנסו בשנים 1959-1963 דנה המועצה בהצעותיה של מצרים, שדחקה בחברות המועצה לקבל החלטות אופרטיביות בעניין כינונם של מוסדות לייצוג הפלסטינים. מאמציה של מצרים לא נשאו פרי בשל התנגדותה הנחרצת של ירדן לכל החלטה העשויה להתפרש כהגשמת רעיון הישות הפלסטינית העצמאית. לפיכך ניסחה מועצת הליגה הערבית עקרונות כלליים בלבד, שאמורים היו להדריך את מדינות ערב באשר לדרך שבה עליהן לטפל בבעיית פלסטין. אחד העקרונות קבע כי 'זכות העם הפלסטיני להחזיר את מולדתו ולהגיע להגדרה עצמית'. המושג 'ישות פלסטינית' לא נזכר בין העקרונות הללו.³

1. ע' חשאר, שעב פלסטין פי טריק אל-עודה, קהיר 1964, עמ' 104; ע' רשדי, אל-צהיוניה ורביכתהא אסראיל, קהיר 1965², עמ' 402; א' אל-שוקירי, מן אל-קמה אלא אליזימה, ביירות 1971, עמ' 57; אל-אהראם, קהיר, 6.4.59.
2. התעמולה התנהלה באמצעות השבועון רוז אל-יוסף, שיצא במסע השמצות שיטתי נגד המופתי, בהאשימו אותו בין היתר ב'בגידה בעניין הפלסטיני', ב'שיתוף פעולה עם האימפריאליזם' וב'קשירת קשר עם מדינה זרה למען הקמת ממשלה פלסטינית חופשית', וכמו-כן ב'ניצול כספים שנאספו למען הבעיה הפלסטינית'. ראה: רוז אל-יוסף, 6.7.59, 20.7.59, 27.7.59, 3.8.59, 10.8.59, 17.8.59. ואמנם, בעקבות מסע זה עזב המופתי את קהיר באמצע אוגוסט 1959 והתיישב בלבנון.
3. חשאר, שעב פלסטין פי טריק אל-עודה, עמ' 104-106.

עמדתה הנוקשה של ירדן והמתחות הבין-ערבית בשנים 1959-1963 הביאו לקיפאון בדיוני הליגה הערבית ומנעו ממנה להגיע להחלטות אופרטיביות בעניין כינון מוסדות הישות הפלסטינית. ירדן ראתה בהקמת המוסדות הפלסטיניים איום על יציבות משטרה, שכן שני שלישים מאוכלוסייתה היו פלסטינים. בהגיבו ללחץ המצרים טען ראש ממשלת ירדן דאז, הואע אל-מג'אלי, כי ירדן מייצגת את הפלסטינים בפועל: 'ממשלת ירדן היא הנציג החוקי היחיד של הפלסטינים הנמצאים בירדן ולהם הזכות להכריע בדרכים החוקיות בכל הקשור לזכויותיהם בפלסטין', אמר אל-מג'אלי. המלך חוסין הדגיש כי 'כוחות המשמר הלאומי (הירדני) מהווים את צבא פלסטין', ושליטי ירדן טענו כי 'ירדן על שתי גדותיה מהווה יחידה אחת'.⁴ ירדן אף ניצלה את סעיף שבע של אמנת הליגה הערבית ובכך הצליחה למנוע את חברות המועצה מלקבל פה אחד החלטה אופרטיבית, שלפי תקנון הליגה היתה מחייבת את כל מדינות הליגה הערבית.⁵ בהצבעת ערער נאצר על זכותו של המשטר הירדני לייצג את הפלסטינים, לרבות את אלה שבירדן, והציג את חוסין (ובצדק) כמכשול העומד לפני הרשות הפלסטינית.

ב-26.6.1963 מת אחמד חלמי, ראש 'ממשלת כל פלסטין' ונציג 'פלסטין' בליגה הערבית. מצרים ניצלה את מותו כדי לחסל אחת ולתמיד מוסד אנכרוניסטי זה ולקדם מעשית את עניין כינון המוסדות לייצוג הפלסטינים. בספטמבר 1963, בהשפעתה של מצרים, החליטה מועצת הליגה הערבית למנות את אחמד אל-שוקירי לנציג פלסטין בליגה 'עד שהעם הפלסטיני יהיה מסוגל לבחור את נציגו', ולהטיל עליו להרכיב משלחת פלסטינית שתשתתף במושב עצרת האו"ם, ואף לעמוד בראשה. ירדן הסתייגה מהחלטה זו.⁶

סוגיית 'הישות הפלסטינית' התעוררה בתקופה שאותה תיאר חסנין הייכל כתקופה 'מכרעת בתולדות המזרח התיכון [...] כאשר הלאומיות הערבית צועדת מניצחון לניצחון'.⁷ התפתחויות ותהליכים פוליטיים מנוגדים בעולם הערבי היו הרקע לדיונים ולוויכוחים שנערכו ולהחלטות שנתקבלו בעניין זה בתקופה 1959-1963 (עד לכינוס הפסגה הערבית בינואר 1964). בפברואר 1958 הגיעו לשיאן הפעולות למען הגשמתו של חזון הלאומיות הערבית באיחודן של מצרים וסוריה ובהקמת קע"ם; כעבור שלוש שנים בלבד פורקה קע"ם (ספטמבר 1961), והפירוק הביא בעקבותיו את 'משבר האיחוד' או 'טראומת האיחוד', שסתמו את הגולל למשך שנים רבות על כל אפשרות

4. המלך חוסין, רדיו עמאן, 16.3.60; מג'אלי, רדיו עמאן, 23.8.59, 10.3.60, 12.1.61; וצפי אל-תל, רדיו עמאן, 2.7.62.

5. סעיף 7 של אמנת הליגה הערבית קובע כי 'החלטה שתקבל על-ידי המועצה פה אחד תחייב את כל המדינות המשתתפות בליגה, והחלטה שתקבל בה ברוב קולות לא תחייב אלא את מי שהצביע בעדה'. לנוסח אמנת הליגה הערבית ראה: א' גורן, הליגה הערבית 1945-1954, תל-אביב תשי"ד, עמ' 377-382.

6. אל-שוקירי, מן אליקמה אלא אל-זימה, עמ' 14, 17.

7. ח' הייכל, אל-אהראם, 20.12.58.

למימושו של איחוד מעין זה פעם נוספת. שני אירועים היסטוריים אלה החריפו את הקונפליקט ששרר בעולם הערבי בין התפיסה הלאומית הכלל-ערבית ('קומיה') לבין התפיסה הלאומית הרגיונלית ('טַנְיָה' או 'אֶקְלִימִיָה'). הם הביאו להקצנתה של הקוטביות ששררה בתפיסת הלאומיות הערבית בין שני זרמים: הזרם 'הלאומי המהפכני' בהנהגתו של נאצר, והזרם 'המתון' בהנהגתו של הגנרל עבד אל-כרים קאסם, מי שעמד בראש ההפיכה הצבאית בעיראק ביולי 1958, ודגל באיחוד פדרלי ('אתחאד') שבו יישמרו ריבונותן ועצמאותן של מדינות ערב. בתוך נמצאו מדינות ערביות, רובן מלוכניות, שנאבקו על שלמותן ועל עצמאותן מתוך התנגדות לשתי התפיסות הללו, ולעתים מתוך שאיפה להגיע לדו-קיום עמן. וכך תיאר נאצר את הזרמים הפוליטיים בעולם הערבי באפריל 1963, בעת השיחות על איחוד המשולש מצרים, סוריה ועיראק:

המערכה המתנהלת עתה בכל מקום במולדת הערבית היא מערכה בין שני זרמים: הזרם הלאומי והזרם הבלתי לאומי. הזרם הראשון כולל את כל הכוחות הלאומיים והפרוגרסיביים, ואילו השני כולל את אויבי הלאומיות והאיחוד, לרבות המתכחשים לערביות, הראקציונרים, העדתיים, האימפריאליסטים, ישראל והקפיטליסטים הקשורים בראקציה ובאימפריאליזם. המערכה בין שני הזרמים היא מערכה אכזרית ולגמרי לא קלה, באשר היא מערכה גורלית.⁸

בתקופה זו נתגלעו אפוא הסכסוכים הבין-ערביים החריפים ביותר שידע העולם הערבי מאז כינונה של הליגה הערבית ב-1945. עם אלה נמנו סכסוכים מזוינים בין מדינות ערב, ובראש ובראשונה המעורבות הצבאית המסיבית ביותר שידע העולם הערבי במאה הנוכחית - שבעים אלף חיילים מצרים שנלחמו בתימן ב-1964.⁹ זו היתה תקופה של חתרנות פוליטית אלימה, שהתבטאה בנסיונות להפיל משטרים ולרצוח מנהיגים ובמלחמת תעמולה ארסית ביותר. ומעל לכול - היתה זו התקופה שבה היה נאצר המנהיג הבלתי מעורער של העולם הערבי.

האסטרטגיה של קאסם בסכסוך הערבי-ישראלי

תגובתו של הגנרל עבד אל-כרים קאסם ליוזמת נאצר ולצעדיו בסוגיית 'הישות הפלסטינית' היתה מאוחרת יחסית. רק ב-15 בדצמבר 1959 פרסם קאסם לראשונה את רעיון 'הרפובליקה הפלסטינית הנצחית' ('ח'אלדה').¹⁰ תוכנית זו היתה אמנם מוגדרת וברורה יותר מזו של נאצר מבהינת יעדה הסופי ומבחינת מסגרתה הטריטוריאלית, אך היא היתה מעורפלת, היולית וחסרת תכנים מעשיים בכל האמור בדרך הגשמתה.

8. נאצר, רדיו קהיר, 2.4.63 (ציטוט ריאיון שהעניק נאצר לשבועון המצרי אל-מצוור).
9. מ' פוזי, הרב אל-תלאת סנוואת 1967-1970, ביירות 1983, עמ' 24.
10. עבד אל-כרים קאסם, אל-זמאן, בגדד, 16.12.59.

תוכניתו של קאסם בעניין 'הישות הפלסטינית' התגבשה במקביל להחרפת הקרע בינו לבין נאצר, ומרכיביה היו פועל יוצא של חמישה גורמים עיקריים: הדרך שבה ראה קאסם את אופן פתרון הסכסוך הערבי-ישראלי; תפיסתו הפוליטית הכללית בנוגע למהות הזהות הפוליטית העיראקית; האופן שבו תפס את מהותם ואת עקרונותיהם של שיתוף הפעולה הבין-ערבי ושל האחדות הערבית; הדוגמה האלג'ירית; ולבסוף - מדיניותה החתרנית של מצרים. להלן יורחב הדיון בכל אחד מחמשת הגורמים הללו.

א. אופן פתרון הסכסוך הערבי-ישראלי

ככל הנוגע לאופן פתרון הסכסוך הערבי-ישראלי לא היתה לקאסם אסטרטגיה ברורה ומוגדרת. גישתו התאפיינה באימפולסיביות ובביטחון עצמי מופרז. הבדלנות העיראקית, ריחוקה של עיראק מגבול ישראל והיעדר אוכלוסייה פלסטינית גדולה בעיראק¹¹ - כל אלה תרמו לגיבוש עמדתו של קאסם באשר לדרך שבה רצוי לפתור את הסכסוך הישראלי-ערבי. קאסם הכריז כי עיראק 'עודנה נמצאת במצב של מלחמה עם הציונים, כי לא חתמה על הסכם שביתת נשק עמם'. הוא סבר כי 'בעיית פלסטין לא תיפתר אלא על-ידי הגשת עזרה לתושביה והקמת מדינה שתכלול את החלקים השודדים של פלסטין'. בניגוד לנאצר, הוא דווקא הביט באופטימיות על נסיונו במלחמת 1948, בהדגישו כי 'הצבא העיראקי לא פיגר במלחמת פלסטין, הוא לימד לקח והלם מהלומות כבדות בכנופיות בג'נין, בכפר קאסם, בקלקיליה, בטול כרם, במג'דל ובאזורים אחרים שנלחם בהם למען אללה והעם הפלסטיני והעמים הערביים'.
עוד אמר קאסם בהקשר זה (10.12.62):

מלחמת פלסטין ב-1948 היתה בבחינת קשר נגד הצבא העיראקי ונגד פלסטין, שכן הצבא העיראקי פוור לאורך חזית של 170 ק"מ. המגמה היתה להחליש את הצבא ולהשאירו ללא עתודה, דבר שאפשר לאויב להלום בו מכל עבר. המזימות נגד פלסטין היו מכוונות גם נגד הצבא העיראקי. אנו כאנשי צבא גילינו את התחבולה והכנו תוכניות להלום באויב מבלי שיוכל לפגוע בנו. אילולא כן, אפשר היה לחסל את הצבא העיראקי. עתה, לאחר גילוי תכני האימפריאליזם, הוחל בפעולה למען פלסטין.¹²

במלחמת 1948 מילא קאסם תפקיד של מפקד גרוד בדרגת 'מקדם' (סא"ל) בחיל המשלוח העיראקי לארץ-ישראל. לאחר ההפיכה בעיראק ביולי 1958 אימץ קאסם את

11. ב-2.1.62 ציטט היומון העיראקי אל-זמאן מקורות מוסמכים בעיראק שמסרו פרטים על מספר הפליטים הפלסטינים הנמצאים בעיראק. נמסר כי בעיראק מצויים 10,202 פליטים, 7737 מהם מתגוררים בבגדד, ובהם 4274 המקבלים קצבה ממשלתית. עוד נמסר כי במזול מתגוררים 339 פליטים ובבצרה 239 פליטים, וכי 1887 פליטים נחשבים חסרי מקום מגורים וקצבה לפי קביעותיה של ועדה מיוחדת ובהתאם להחלטת הממשלה. החלטה זו קבעה כי הפליטים חייבים להגיש מסמכים המעידים על מוצאם הפלסטיני ועל בואם לעיראק לפני 25.9.1958.

12. קאסם, רדיו בגדד, 10.12.62.

הססמה 'אינא עאידון' (אנחנו חוזרים), שהתנוססה גם מעל שולחן עבודתו. הוא סבר כי 'בעיית פלסטין' לא תיפתר אלא במלחמה. על מגמתו הכללית - היסולה של ישראל - מעידים דברי הרהב שאמר לדיפלומט ערבי (יולי 1959): 'בקשר לפלסטין, אני מבין בה יותר [מכולם], כי אני נלחמתי בה ואני יודע כיצד לחסל את ישראל במהרה. אם המטרה היא אינטרס פלסטין, על הערבים להחליט על מלחמה בישראל ואנו נהיה החלוצים בה [...] ביכולתי לחסל את ישראל בתוך חמישה ימים'.¹³ באחד מנאומיו טען קאסם כי 'עיראק היא החזקה ביותר במזרח הקרוב ולרשותה צבא ונשק חדישים ביותר', וכי 'קציני הצבא העיראקי ישחררו את החלקים השדודים של המולדת'. הוא קרא 'להתכונן לזינוק היסטורי להחזרת פלסטין לעם הערבי על-ידי הצבא העיראקי האמיץ בעזרת העמים הערביים והאסלאמיים'. יתר-על-כן, המשטר בעיראק היה בדעה כי 'אין מנוס מהתמודדות מזוינת בין הערבים לישראל סביב בעיית חלוקת מי הירדן'.

עם זאת, נושא הסכסוך הישראלי-ערבי נותר נושא שולי מבחינת המשטר בעיראק, ונדון בעיקר על רקע המאבק בינו לכיץ משטרו של נאצר בזירה הערבית. כאשר נדונו בכלי התקשורת העיראקיים נושאים הקשורים לסכסוך - כמו השיט הישראלי בתעלת סואץ ובמפרץ אילת או הימצאות כוחות האו"ם בגבול מצרים-ישראל - היתה מטרת הדיון בעיקר לנגח את נאצר בזירה הערבית, וכפי שניסח זאת קאסם: 'העיראקים יודעים כי ישראל תימחה מעל פני המפה כאשר יתחסלו שרידי המשטרים המושחתים בארצות ערב'. קאסם אף הטיל ספק בכנות דרישתה של קע"ם (נובמבר 1958) לשגר כוחות עיראקיים לגבול עם ישראל בטענה שישאל מתכוננת לתקוף את סוריה. הוא טען כי 'מטרת דרישה זו היתה להוביל את כוחותינו לגבול כדי להקל בכך את רקימת הקשורים בפנים [עיראק] ועל הוצאתם לפועל'. קאסם אמנם הביע נכונות לשגר כוחות אלה, אך בתנאי שהם 'יתקיפו את השטחים הכבושים',¹⁴ כלומר ישתתפו במלחמה נגד ישראל. את העניין כולו סיכם קאסם באומרו (מרס 1960): 'נדרשנו לשלוח את הצבא העיראקי לגבול פלסטין ואין אנו יודעים מה הכוונה בשיגור צבאנו לשם. האם הכוונה היא רק לחנות בגבול? הצבא אשר חונה בגבול יספוג ללא ספק מכות מהאויב. אנו לא נשלח את הצבא כדי שהוא יחנה סתם בגבול, אלא נשגר אותו כדי להתקיף את השטחים הכבושים. אם הם נכונים לכך הרי אנו מוכנים ומזומנים'.¹⁵

מעניינת גם תגובתו של קאסם (נובמבר 1961) לתוכנית ישראל להטיית מי הירדן:

13. ג' אבו ח'אסר (שגריר לבנון בקהיר ונציגה בליגה הערבית), לקאאת מע ג'מאל עבד אל-נאצר, ביירות 1971, עמ' 227-229 (מדרווח על פגישה עם קאסם ב-16.7.59).
14. קאסם, אל-ת'ורה, בגדד, 17.8.61; אל-בלאד, בגדד, 8.11.59; רדיו בגדד, 18.12.59.
15. 16.5.60, 29.7.60, 14.11.61, 10.12.62; וראה גם פרשנות רדיו בגדד, 15.1.60.

מטרתם [של ישראל] היא להעסיק את הערבים בנושא זה ולמנוע מהם לחשוב על נושא אחר. אם נניח שיש ליהודים היכולת להטות את הירדן הרי דבר זה אינו יכול להחליש את מאמצינו, שכן גמרנו אומר לעזור לעם הפלסטיני ולסייע בידו לשחרר את פלסטין כולה. וכאשר [פלסטין] תשוחרר וישובו אליה תושביה לא יפריע לנו שנהר הירדן יזרום לאזור כלשהו בפלסטין, שכן אז כל המדינה תהיה שייכת להם וכל שטח שיושקה עליידי הירדן יהיה בחזקתם.¹⁶

ברור שלנוכח החלטתן הנחרצת של מדינות ערב למנוע מישראל את השימוש במי הירדן באמצעות הטייתם, לא היה כל סיכוי שטיעון כזה יתקבל על דעתן, והוא נשאר בחזקת ניגוח בלבד.

ב. הזהות הפוליטית העצמאית של עיראק

קאסם דגל בזהות הפוליטית העצמאית של עיראק. הוא קרא לעיראק 'הרפובליקה העיראקית הנצחית' (ת'אלדה), והציג אותה כישות 'נצחית' בעלת זהות עצמאית ואחדות פנימית. בכך באה לידי ביטוי בדלנותה האופיינית של עיראק בזירה הערבית. קאסם ראה בעיראק את 'מולדת הערביות' ואת 'מקור הערביות'. הוא ראה בה 'משענת לתנועות השחרור בארצות ערב'. הססמה שאימץ כדי לבטא את מדיניותה של עיראק בזירה הערבית היתה 'חירות, עצמאות וריבונות'. הוא טען כי 'כל מדינה חייבת לשחרר את עצמה באמצעות עמה שלה', וכי 'עיראק הנה חלק מהאומה הערבית אך היא לא תהיה בשום אופן חלק מחלק אחר'.¹⁷ בכך התכוון כי עיראק לא תהיה חלק מאיחוד של מדינות ערב בדומה לסוריה, שהפכה להיות חבל במסגרת קע"ם.

בפרט את תפיסתו זו של קאסם כתב אחד מעיתוני עיראק, תחת הכותרת 'נצחון הלאומיות הערבית בעיראק': 'הפיכת ה-14 ביולי היתה ניצחון ללאומיות הערבית אשר הלמה באימפריאליזם והניפה את נס החירות, השוויון והצדק'.¹⁸ עיתון עיראקי אחר כתב, תחת הכותרת 'אחדותנו הלאומית המקודשת': 'אחדות זו הנה השביל לנצחון הלאומיות העיראקית. אחדות זו, שהנה האחדות העיראקית היציבה, שימשה מאז ומתמיד יסוד להצהרותיו של קאסם. אחדות זו משמשת בסיס מוצק לרפובליקה [העיראקית] הנצחית ומדיניותה המשתחררת. נסיונותיהם של שליטי קהיר לזעזע יסודות [אחדות זו] גרמו להוקעת נאצר וחבורתו על קשירת קשר תוקפני לא רק נגד עיראק אלא גם נגד הלאומיות הערבית'.¹⁹

16. קאסם, רדיו בגדד, 21.11.61, בריאיון לעיתון אל-תורה האלג'ירי.

17. קאסם, רדיו בגדד, 4.7.59, 17.1.60, 23.3.60, 14.7.60, 28.10.60; סוכנות הידיעות העיראקית [להלן: ס"ע] 28.5.60, 2.8.60; אלינהאר, בירות, 3.10.61; האשם ג'ואר, שר החוץ העיראקי, ס"ע, 23.8.60. וראה גם: אבו ח'אטר, לקאאת מע ג'מאל עבד אל-נאצר, עמ' 229, מדוות על פגישה עם קאסם ב-16.7.79. וראה גם סדרת מאמרים של הכתב המדיני של העיתון הלבנוני אל-ג'רידה, תופיק אל-מקדסי, בעקבות שיחותיו עם מנהיגים עיראקיים: אל-ג'רידה, 30.11.60, 1.12.60, 2.12.60, 3.12.60.

18. אל-אח'באר, בגדד, 6.11.59.

19. אל-ז'מאן, 6.11.59.

ג. סולידריות ואחדות ערבית

קאסם טען כי בדומה לעיראק, לכל מדינה ערבית יש זהות פוליטית עצמאית משלה, וכי יש להכיר בזהות זו ולשמור על קיומה ועל אישיותו המיוחדת של העם הנושא אותה. עוד טען כי היחסים הבין-ערביים חייבים להיות מושתתים על סולידריות ערבית המבוססת על שוויון, על שיתוף פעולה ועל אי-התערבות בענייניהן הפנימיים של מדינות ערב. סולידריות זו, לטענת קאסם, משמעותה שיתוף פעולה הדוק בין מדינות ערב בכל הנוגע לבעיות מרכזיות כגון פלסטין ואלג'יריה, אך זאת מתוך שמירה על עצמאותה של כל מדינה ומדינה, ובלא שהאחת תנסה להפעיל לחץ על רעותה. 'איננו מוכנים לוותר על האחדות העיראקית כיוון שהיא הערובה להיותנו אדונים', הכריז קאסם, והוסיף: 'אנו נשתף פעולה [עם מצרים ועם סוריה] על בסיס של ריבונות מלאה של כל אחד מהעמים. לכל עם יש החופש המלא להקים את הממשלה הרצויה לו'. עקרונות אלו הם שהובילו את קאסם להתנגד נחרצות לתפיסת האחדות של נאצר והיו הגורם לעימות החריף ביניהם. שהרי קאסם צידד בצורת איחוד הדומה יותר לפדרציה מאשר לצורת האיחוד בין מצרים לסוריה.

ההנהגה העיראקית בתקופת קאסם התיימרה להיות בעתיד 'המדינה הערבית היחידה המתאימה לזכות בכתר המנהיגות של העולם הערבי'.²⁰ על כך מעידות, בין היתר, הכרזותיו של קאסם: 'אנו מנהיגי הלאומיות הערבית', 'אנו הובלנו את הלאומיות הערבית לניצחון', וכן: 'אנו מנהיגי האחדות הערבית הכנה וחובתנו להגן על ארצנו'. אישים בכירים בעיראק סיכמו את עמדת המשטר בסוגיה זו כדלקמן (דצמבר 1960):

סולידריות מלאה עם כל מדינות ערב בשטחי הכלכלה, המדיניות והחברה מתוך שמירה קדנית על קיומה של כל מדינה ומדינה ועל 'האישיות' המיוחדת של עמה. סולידריות זו פירושה שיתוף פעולה הדוק בין מדינות ערב בכל הבעיות הגדולות: פלסטין, אלג'יריה, חצי האי הערבי - מבלי שמדינה כלשהי תנסה להפעיל לחץ על יתר המדינות. עיראק נושאת בשליחות למען שחרורם של הערבים מהרגשנות היתרה ומהתכונה האימפולסיבית המאפיינת אותם. אין להרשות עוד שמדינות ערב, אשר רובן זכו כבר לעצמאות, יתנהגו כאילו הן עצמן ממשכות להיות מושבות קולוניאליות. [עיראק] לא תתערב לעולם בענייניה הפנימיים של קע"ם והיא לא תחדש את שיטת המזימות נגד סוריה. אילו קיבלה סוריה את עצמאותה מחדש לא היינו חושבים על צירוף לעיראק.²¹

20. ראה מאמרי אל-מקדסי (לעיל, הערה 17), המצטט את דברי שר ההסברה העיראקי על מדיניות עיראק בורה הערבית; ראה גם: קאסם, ב: אל-נהאר, בירות, 3.10.61; אל-איאם, ח'רטום, 9.4.60; רדיו בגדד, 22.3.59 (בריאיון לכתב Time), 7.1.60, 23.6.60, 2.2.61; ס"ע, 15.8.60.

21. ראה מאמרי אל-מקדסי (לעיל, הערה 17).

עקרונות אלה שימשו את קאסם גם להסתת הסורים נגד האיחוד עם מצרים. בהידרשו למצבה של סוריה במסגרת האיחוד המצרי-סורי ובקראו בתקיפות להתנתקותה מהאיחוד פנה קאסם לעם הסורי (7.1.60) באמרו:

הלאומיות הערבית נחלה ניצחון בעיראק [...] הרפובליקה העיראקית תעזור לכל עם השואף להשתחרר [...] עיראק תומכת בכל סולידריות ערבית. כאשר נמצא את שכנתנו ואחותנו סוריה משוחררת וחופשייה ובעלת עצמאות וריבונות מלאה, לא תהיה אז כל מגיעה מהתלכדות [תד'אמן] אתה על יסוד של אחווה ואינטרס הדדי. ארצנו לא תעמוד בחיבוק ידיים לנוכח כל עוול שייגרם לעם הסורי [...] אנו תמיד קוראים למדינות ערב לשמור על עצמאותן וריבונותן ולהיות סולידריות אחת עם אחותה. אנו גגן על כל ארץ ערבית הנאבקת למען ריבונות ועצמאות.²²

ד. הדוגמה האלג'ירית

שאיפתו של קאסם היתה שהפלסטינים ינהגו בהתאם לדוגמת מאבקם של האלג'ירים בצרפתים. הוא ראה בתנועת ההתנגדות האלג'ירית תנועה המגשימה את תפיסתו הפוליטית בדבר 'שחרור עם בכוחות עצמו'. את תמיכתו הצבאית והפיננסית בתנועה האלג'ירית הציג קאסם כמילוי הבטחתו לסייע ל'שחרור עמי ערב'. ואכן, הוא הוקסם מהאופי המיליטנטי של תנועה זו יותר מאשר מן המסגרת הפוליטית שלה - הממשלה הזמנית. הוא העלה על נס את תמיכתו בתנועה האלג'ירית בנשק ובכסף מתוך זלוול בסיוע שהגישה לה מצרים, וטען (ובצדק) כי התמיכה שהעניקה עיראק לתנועה זו עולה על כל תמיכה חומרית שהעניקה לה מצרים. את הגדה המערבית ראה קאסם כשטח שממנו ניתן יהיה לפעול נגד ישראל לאחר שתקום בו 'הרפובליקה הפלסטינית', בדומה לטריטוריה שממנה פעלו האלג'ירים נגד הצרפתים. הוא חזר והדגיש פעמים רבות כי 'על הפלסטינים, בדומה לאלג'ירים, לשאת בנטל הכבד למען עצמאותם ולהכריז על קיומם', וקרא לפלסטינים: 'לכו בעקבות אלג'יריה והכריזו על קיומכם בכל אדמת פלסטין קבל העולם'. בהכרזה על עצמאות אלג'יריה (פברואר 1962) מצא קאסם תיווק והוכחה לנכונות תפיסתו באשר לדרך שבה יש לפעול למען 'שחרור פלסטין'.²³ בעניין זה אמר קאסם:

22. קאסם, רדיו בגדד, 7.1.60.

23. קאסם, רדיו בגדד, 18.12.59, 14.7.60, 15.10.60, 2.11.61, 20.3.62, 27.6.62; ג'ואד, שר החוץ העיראקי, אל-ג'ירידה, 23.1.62; אבו ח'אטר, לקאאת מע ג'מאל עכד אל-נאצר, עמ' 220. לפרטים על הסיוע העיראקי ל-FLN ראה דברי קאסם, רדיו בגדד, 28.10.59 (על שיגור עשרה מטוסים עמוסים בנשק חדש ומענק של חצי מיליון דונר), 23.11.59 (על המתאה בסך 750 אלף דונר), 7.3.60 (על סכום הסיוע העיראקי - 3.2 מיליון דולר בכסף ו-750 אלף דונר בנשק ובתחמושת), 21.11.60 (על כך שבתקציב עיראק מוקדש סכום גדול וקבוע לאלג'יריה). מנהיגי אלג'יריה העצמאית ביקרו בעיראק באפריל 1962. ראה: אל-זמאן, וכן אל-מסתקבל, בגדד, 6-8.4.62.

מה הן סיבות גלותם של בני פלסטין? הסיבות הן: אנוכיות [של הערבים], הצגת הישגים ללא הצדקה ותוקפנות נגד עם שלם [הפלסטינים]. תמיד הצהרתי כי פלסטין לא תוחזר אלא בידי תושביה. מוטב היה אילו הסותרים בשם פלסטין היו קוראים להקמת מדינה פלסטינית שתושביה ישלטו בה. אנו נתמוך בהם ונעזור להם בכל כוחותינו כשם שאנו עוזרים עתה לאלג'יריה. ייתכן שהשקרנים יטענו כי זהו רעיון דמיוני. תשובתי היא שהרעיון הוא מציאותי ועלינו לכססו בתנאי שנרחק מאנוכיות ונשוב לדרך האמת.²⁴

ה. מדיניותה וחתרנותה של מצרים

תולדות משטרו של קאסם עמדו בסימן מאבקו במצרים על כל היבטיו – הפנימיים והבינ-ערביים כאחד. תפיסתו הפוליטית של קאסם יצרה קוטביות בתפיסת הלאומיות הערבית בעולם הערבי. קוטביות זו באה לידי ביטוי בקרע חריף וקיצוני שנוצר בינו לבין נאצר. נאצר ביקש למנוע את התבססותה של לאומיות ערבית רגיונלית בעיראק, שכן חשש מהתחזקות השפעתה בעולם הערבי בכלל ובסוריה (שהיתה חלק מקע"ם) בפרט. לפיכך ניהל מאבק חריף נגד קאסם ומדיניותו, מאבק שבא לידי ביטוי בחתרנות מצרית אלימה, במזימות וקשרים ובתעמולה ארסית שניהלה מצרים בעזרתם של חוגים פוליטיים פרו-נאצריים בעיראק. התעמולה שניהלה עיראק בתגובה היתה לא פחות חריפה.

את הגייתו של רעיון 'הרפובליקה הפלסטינית הנצחית' יש לראות על רקע מאבק זה בין קאסם לנאצר. לאחר נסיון ההתנקשות בחייו, ב-7 באוקטובר 1959, התגבשה בדעתו של קאסם ההערכה שנאצר נחוש שלא להפסיק את מאמציו להפיל את משטרו, זאת עליאף העובדה שלרוב ניסה קאסם להימנע מליוזם עימותים עמו. הוא גמר בדעתו כי יש לצאת במתקפה מדינית-תעמולתית נגד נאצר ולא להסתפק במדיניות של התגוננות בתגובה להתגרריות קע"ם. גם בעיות הפנים שבהן נתקל משטרו של קאסם במהלך המחצית השנייה של שנת 1959 הובילו אותו למסקנה זו. עם בעיות אלו נמנו בקיעים שנוצרו במשטרו והפיחות שחל ביוקרתו עקב המצב הפנימי והכלכלי הירוד בעיראק. קאסם חיפש דרכים להסיח את דעת הקהל בעיראק מבעיות אלו בהפנותו אותה לענייני חוץ.

סימני המחלוקת בין קע"ם לעיראק ניכרו כבר בחודשים אוקטובר-נובמבר 1959, לאחר תקופה קצרה של התקרבות ביניהן (בסוף ספטמבר 1959). המצרים החלו לחתור תחת משטרו של קאסם, ועד מרד שוואף הפרו-מצרי (מרס 1959) הצליחו מנגנוני הביטחון של קאסם לסכל שלוש תוכניות לקשר נגדו. כשלון מרד שוואף דחף את המצרים להמשיך בחתרנותם, שהתבטאה בניהול מגעים עם קציני צבא ועם קבוצות אופוזיציוניות פרו-נאצריות (כמו הבעת' והאסתקלאל) תוך ניסיון לגבשן, ובהברחת נשק לאותן קבוצות. בחודשים אפריל ומאי 1959 אף הפעילו המצרים את שבת

24. קאסם, רדיו בגדד, 15.12.59.

אל-שמר היושב בגבול סוריה-עיראק, בשלחם את אנשיו לפעולות הטרדה בתוך עיראק. ואולם, פעולות ההטרדה גררו בעקבותיהן פעולות 'תגמול' שביצעו שבטים אוהדי קאסם בתוך שטח סוריה, בקרבת הגבול עם עיראק, ולנוכח תגובתה החריפה של עיראק נאלצו המצרים להפסיק את פעולות הגרילה של שבט אל-שמר. קאסם המשיך לראות ב'שאפתנים' (טאמעזן), כפי שהוא קרא למצרים, את היריב העיקרי של עיראק. חולשתו של המשטר במחצית השנייה של 1959 בשל בקיעים שנוצרו בתוכו, הפיחות שחל ביוקרתו והמצב הכלכלי הירוד – כל אלה עודדו את המצרים להקצין את תעמולתם נגד קאסם עד כדי קריאה לרצחו.²⁵ בניסיון לעורר את דעת הקהל בעיראק נגד המשטר הבריחו המצרים כרוזים לעיראק; כרוזים אחרים הודפסו בחשאי בעיראק עצמה. המצרים העריכו כי קרוב היום שבו ישתנה המשטר בעיראק.

במסגרת פעולותיהם נגד קאסם סייעו המצרים לשתי קבוצות מחתרת. הקבוצה האחת השתייכה לפלג הפרו-מצרי של הבעת', שמנהיגו היה פואד אל-רכאבי. היא דגלה בטרור אישי, ולמרות קשריה עם המצרים פעלה באופן עצמאי למדי; הקבוצה השנייה הסתמכה על סיוע צבאי מקע"ם. קבוצה זו תכננה הפיכה מזוינת נגד המשטר בדרך של מרד צבאי ואזרחי, וציפתה לקבל את הסיוע הצבאי מקע"ם עם הצלחתן של פעולותיה הראשונות. חברי הקבוצה אף שיתפו את המצרים בשלבי התכנון. ב-7 באוקטובר 1959 נכשל ניסיון שיזמה הקבוצה הראשונה להתנקש בחייו של קאסם.²⁶ במקביל החליטה הצמרת המצרית כי אינה מוכנה להגיש סיוע צבאי לקבוצה השנייה, ובעקבות זאת נדחה ניסיון המרד שתכננה אותה קבוצה. בסופו של דבר, בעזרת פרטים שנודעו מכמה מן המתנקשים שנעצרו, הצליח המשטר לעצור את פעילי שתי הקבוצות.

נסיונותיה של קע"ם לחתור נגד משטרו של קאסם לא פסקו גם במהלך 1960, הגם שבאמצע שנה זו הסתמן שינוי במדיניותו של נאצר, והוא גילה סימני נכונות לשפר את היחסים בינו לבין קאסם. שינוי זה בא בעקבות כשלונות מדיניותה החתרנית של מצרים, ונבע גם מהערכתה של קע"ם כי בשל חולשתו הפנימית אין קאסם מהווה עוד איום על נאצר בתחרות על דעת הקהל הערבית. לשינוי תרמה גם כוונתה של מצרים למנוע התקרבות יתר בין ירדן לעיראק, זאת לאור השיפור שהסתמן ביחסיהן בעקבות הכרת המלך חוסיין במשטרו של קאסם. ואמנם, התקפות התעמולה המצריות נגד קאסם פחתו. במקביל המשיכה מצרים לסייע לקבוצות הפרו-מצריות בעיראק, אם כי באופן פחות אינטנסיבי. עיראק עצמה שכה להשתתף בכנסי הליגה הערבית, שאותם החרימה קודם לכן.

25. על מערכת התעמולה של קע"ם נגד משטרו של קאסם ראה: *Middle East Record* [=MER] 1960, Reuven Shiloah Center, Jerusalem, pp. 144-147

26. ראה הודעת ההנהגה הלאומית של הבעת', 13.1.60, 'סיביב הניסיון להתנקש בחיי קאסם', נד"אל חזב אל-בעת' עבר ביאנאת קיאדתהי אליקומיה 1962-1955, בירות, ספטמבר 1971, עמ' 62.

ואולם, מסע התעמולה וההתירה של קצ"ם נגד קאסם חודש בעקבות נאומו ב־25 ביוני 1961, שבו הודיע על 'החזרת כוויית לחיק המולדת העיראקית'.²⁷ עם חידוש מסע התעמולה ניסתה קצ"ם ללכד את שורות החוגים הפרו־מצריים בעיראק, אך בלא הצלחה. ההפיכה בסוריה (28 בספטמבר 1961), שנעקבותיה פורקה קצ"ם, שינתה את ההיערכות הבין־ערבית והחלישה עוד יותר את יכולתו של נאצר לפעול בעיראק, שכן עיקר דאגתו הופנתה עתה למתרחש בסוריה ובירדן.

תוכנית הפעולה המדינית שעליה החליט קאסם באוקטובר-נובמבר 1959 שיקפה שינוי במדיניותה של עיראק. אם עד עתה ניהלה עיראק מדיניות של מגננה אל מול התקפות קצ"ם, הרי עתה החלה לנהל מדיניות של מתקפה נגד נאצר. תוכניתו של קאסם כללה שני מרכיבים עיקריים: תוכנית 'הסהר הפורה' ותוכנית 'הרפובליקה הפלסטינית הנצחית'. במחצית נובמבר 1959 קרא קאסם להגשמת תוכנית 'הסהר הפורה'. את תוכניתו נימק במילים הבאות:

אמרתי שתוכנית זו היתה בעבר אימפריאליסטית, אך לאחר השתחררות עיראק הפכה תוכנית זו לתוכנית לאומית, המקבצת את הערבים במדינות הסהר הפורה. תוכנית זו הופכת כל אחת ממדינות אלו למדינה חזקה. אין אנו חותרים להגשמת תוכנית זו, אך אנו אומרים כי עתה היא הפכה לתוכנית לאומית. אנו מנהיגי הלאומיות הערבית. לא נפגע בסוריה, כי אם נעזור לה. אין לנו כוונות התפשטות אימפריאליסטיות. צבא ערבי לא יילחם בצבא ערבי, כשם שבצבא מוסלמי לא יילחם בצבא מוסלמי. אינני עוסק בפועל במדיניות של איחוד הסהר הפורה, אך הדבר עשוי להתגשם מאליו במרוצת האירועים.

קאסם הדגיש כי הוא לא יפנה לפעילות חתירה להגשמת תוכנית 'הסהר הפורה'. ברור היה לו כי תוכנית זו פוגעת במשטרו של הוסיין, אשר לדעתו 'עדיין רתום לאימפריאליזם'.²⁸ הוא העלה תוכנית זו כדי לעודד את מתנגדיו האיחוד בסוריה, החוליה החלשה של קצ"ם, וכדי להכריח את קצ"ם להתגונן במקום להתקיף. תוכנית 'הסהר הפורה' סתרה לכאורה את עמדתו של קאסם בעניין שמירת 'הזהות הפוליטית העצמאית' של מדינות ערב, אך יודגש כי הוא לא התכוון להגשימה בכוה וספק אם התכוון להגשימה בכלל. מטרתו היתה תעמולתית גרדא. יתר־על־כן, כוונתו בתוכנית 'הסהר הפורה' היתה שירדן וסוריה 'שתחררו' מרצון ולא מתוך כפייה. באותה עת היה משטרו של קאסם חלש מכדי שיוכל לצאת להרפתקה מדינית שכזו. החוגים הפוליטיים שהיו שותפים לשלטון ושדגלו בעצמאות עיראק התנגדו לתוכניתו, ועל אחת כמה וכמה התנגדו לה השיעים, שכן פירושה היה הטמעתם בים ערבי סוגי. ואכן, עם פירוק קצ"ם ירדה תוכנית זו מהפרק, ואף גונתה שוב

27. קאסם, רדיו בגדד, 23.11.59.

28. שם.

כ"אימפריאליסטית" בהודעה משותפת של קאסם ושל נשיא סוריה אל-קודסי, שפורסמה בתום פגישתם ברוטבה ב־14.3.62. בין היתר נמסר בהודעה כי "המתכנסים דנו בתוכניות שהוגים מסוימים מעלים אותן מדי פעם כגון תוכנית "סוריה רבתי" ו"הסהר הפורה", או תוכניות נסיכויות המפרץ. הם סבורים כי את כל התוכניות האלה מחדיר האימפריאליזם לבעלי הכוונות הטובות או לבעלי האמביציות המיוחדות כשמטרתו היחידה היא לעכב את התהליך הערבי הנכון לקראת איחוד המתאים לתקוות העמים הערביים".²⁹

מרכיבי התוכנית של קאסם: 'הרפובליקה הפלסטינית הנצחית'

הפעם הראשונה שבה העלה קאסם את רעיון כינונה של 'רפובליקה פלסטינית' היתה ב־15.12.1959, בנאומו בוועידת הרופאים העיראקים הראשונה. וכך אמר:

אין להחזיר את פלסטין הערבית אלא אם תוקם מדינה ערבית שתכלול את כל החלקים השדודים של המולדת ושישלטו בה תושביה. ברצוני לשאול, האם נותרה כיום משמעות לשם פלסטין וזלת הזכרתו תכופות בתעמולה ובשידורים ללא טעם תוך כדי שימוש במליצות? מי התנפל על פלסטין? שלוש כנופיות ומדינות עשו זאת. הכנופיות מבני ישראל אשר שדדו את חלק הארי, וכן ירדן, אשר שדדה חלק אחר וצירפה אותו לשטחה, ומצרים, שקרעה בזמן פארוק חלק נוסף מפלסטין. מוטב היה אילו הסוחרים בשם פלסטין היו קוראים להקמת מדינה פלסטינית שתושביה ישלטו בה.³⁰

בנאומו ב־21.12.59 חזר קאסם על דבריו אלה והוסיף: "יש להדוף את האימפריאליזם והשאפתנים מאדמת פלסטין כדי להקים את הרפובליקה הפלסטינית הנצחית [...]".³¹

את תוכניתו להקמת 'הרפובליקה הפלסטינית הנצחית' הציג קאסם כפתרון לבעיית פלסטין וכמסגרת 'להגדרה עצמית לפלסטין'. הוא הכריז כי 'רפובליקה [פלסטינית] צריכה לקום בשטחי פלסטין השלמה. אנו לא מסכימים עם דעת אחינו הערבים המאמינים בחלוקה, או המבקשים מהאונ"ם להחיות את החלטות החלוקה. אנו מאמינים כי פלסטין על כל חלקיה היא ערבית וצריכה לשוב לבעליה. העם הערבי הפלסטיני איננו מכיר בזכות היהודים באדמת פלסטין ולא נסכים לקיום מדינה ישראלית בארץ ערבית'. בדברים אלה גיסה קאסם להוכיח כי כל מה שעושה נאצר גם הוא יכול לעשות, ובצורה טובה יותר. ואף שבתוכניתו יש מרכיבים הזוהים למרכיבי התוכנית המצרית, הקפידה עיראק להדגיש את ההבדלים המשמעותיים שהיו קיימים

29. ראה הודעה משותפת בתום המפגש בין קאסם לקודסי ברוטבה ב־14-15 במרס 1962, רדיו בגדד, 16.3.62.

30. קאסם, רדיו בגדד, 15.12.59.

31. קאסם, רדיו בגדד, 21.12.59.

לדעתה בין שתי התוכניות בכל הנוגע למסגרת הפוליטית המעשית ולמסגרת הטריטוריאלית שלהן.³² שר החוץ העיראקי, האשם ג'וואד, טען (אוגוסט 1960):

אין שתי התוכניות דומות. מאבקם של הערבים נגד הציונות חייב להיות במסגרת מוחשית וגאוגרפית, שהיא המדינה הפלסטינית שתקיף תחילה את כל השטחים הפלסטיניים פרט לשטחים שבידי ישראל. אנו סבורים כי על הפלסטינים לקחת חלק פעיל [במהלך] זה, ורק אז תוקם המדינה הפלסטינית ותהווה יחידה אוורית, ולאחר מכן יוקם גם הצבא הפלסטיני שמציעה קע"ם. עיראק סבורה כי אין להקים צבא פלסטיני לפני שתהיה מסגרת גאוגרפית.³³

כלומר, שלא כמצרים, עיראק מדברת על שלבים בהקמתה של המדינה הפלסטינית, והיא גם מייחדת לפלסטינים תפקיד מרכזי בשחרור פלסטין. תוכניתו של קאסם היתה קונקרטיה בהגדרת המסגרת הפוליטית הכללית של המדינה הפלסטינית ובהגדרת מסגרתה הטריטוריאלית. קאסם לא הותיר ספק באשר למקום שבו צריכה לקום מדינה זו ובאשר לשלבי הקמתה. ואולם, תוכניתו היתה מעורפלת בכל האמור במרכיביה המוסדיים של המדינה, וגם הרעיונות שהעלה בדבר דרך הגשמתה לא היו מעשיים. מרכיבי התוכנית של קאסם היו:

א. המרכיב המוסדי-יצוגי

קריאתו של קאסם להקים 'רפובליקה פלסטינית' היתה קריאה ראשונה מסוגה שהושמעה מפי ראש מדינה ערבית. בהקמתה של הרפובליקה הפלסטינית ראה קאסם ביטוי להגשמת רעיון 'הישות הפלסטינית', וכינה אותה 'נצחית' בעקבות הכינוי שהעניק לעיראק - 'הרפובליקה העיראקית הנצחית'. אך זכות יוצרים זו לא עמדה במבחן כאשר היה צורך להגדיר את מוסדות הייצוג הפוליטיים של הרפובליקה. בעניין זה התבטא קאסם, בדברים מעורפלים, פעמיים בלבד: ב-11 באוגוסט 1960, כאשר הכריז על הקמתן הקרובה של 'הוועדות הערביות הלאומיות [הַיֵּאָאָת ערביה וטניה]' הכוללות את הפלסטינים במדינות הערביות,³⁴ ומספר ימים לאחר מכן, ב-15 באוגוסט 1960, בטקס הסיום של מחזור קציני מילואים, שבו נכללה קבוצה ראשונה של קצינים שיועדו לשרת בצבא השחרור הפלסטיני. בהודמנות זו הכריז קאסם: 'היום הוקמו הגופים [הַיֵּאָאָת] הלאומיים הערביים העליונים לשחרור פלסטין, נוסף על הגופים המשניים והמקומיים [סניפים] שיפעלו בכל כפר ועיר מערי פלסטין שסופן לשוב לבעליהן. אינני מגלה סוד כשאני מודיע לכם כי הגופים הלאומיים

32. ראה: קאסם, רדיו בגדד, 15.12.59, 18.12.59, 29.7.60, 22.2.61; אל-ג'ירידה, 7.5.62; ג'וואד, שר החוץ העיראקי, אל-ג'ירידה, 20.8.60.

33. אל-ג'ירידה, 20.8.60.

34. קאסם, רדיו בגדד, 11.8.60.

המשניים והמקומיים הוקמו ביום הזה. עוד הודיע קאסם: 'עידנו תוכנית להחזרת המולדת ולחיסול האויב השודד'.³⁵

לשתי התבטאויות אלה לא היה המשך, ולא ברור למה התכוון קאסם בהכריו על מוסדות הייצוג הללו. מדבריו לא ברור כיצד 'הוקמו' מוסדות אלה או כיצד אמורים היו לקום. נראה כי בשתי ההצהרות התכוון קאסם להראות שהוא נוקט צעדים למען החייאת הישות הפלסטינית בעוד אחרים אינם עושים כן. ייתכן גם כי בסופו של דבר נסוג בו קאסם מהבטחותיו אלה, משהכיר בכך שהן אינן מעשיות ואינן ניתנות לביצוע, ומשנוכח בסתירה שיש בתוכניתו בין רעיון הקמתם של מוסדות אלה מטעם המשטר העיראקי ובין העיקרון הבסיסי שהנחה אותו, שלפיו 'העם הפלסטיני יחליט בעצמו על ארגון מדינתו כאשר תקום'. מכל מקום, בשעה שבין יתר מדינות ערב התנהל ויכוח חריף בפורומים בין-ערביים בסוגיית מוסדות הייצוג הפלסטיניים, פטר עצמו קאסם מכל דיון בסוגיה זו והסתפק בקביעות הבאות:

א. העם הפלסטיני יתארגן בעצמו, ויקים את מדינתו שתנוהל בידי אישים פלסטינים בלבד.

ב. כדי להשיב את המולדת השדודה על הפלסטינים להמחיש את קיומם, ולשם כך עליהם לסמוך על עצמם בלבד, להתאחד ולהכריז על 'הרפובליקה הפלסטינית', שכן חייבים הם לשאת בעול שלהם בהיותם 'חלוצי המאבק לשחרור מולדתם', ובעצמם ישיגו את זכויותיהם.

ג. מדינות ערב יסייעו בידם, ויערבו להבטחת ריבונותה המדינית והטריטוריאלית של המדינה הפלסטינית המוצעת'.³⁶

ב. המרכיב הטריטוריאלי

המרכיב הטריטוריאלי היה המרכיב הברור והמוגדר בתפיסתו של קאסם. לפי תוכניתו, 'הרפובליקה הפלסטינית' צריכה לקום על 'שטחי פלסטין השלמה' בשני שלבים: בשלב הראשון תקום המדינה בשטח הגדה המערבית ורצועת עזה, ובשלב השני היא תקום 'על כל שטח פלסטין לאחר שחרורה'. המדינה הפלסטינית תהווה 'יחידה אווירית' נפרדת. אליכא דקאסם, היא צריכה לקום 'על השטחים שנגזלו בידי שלושה גנבים, אחר עוין ללאומיות הערבית, הציונים, ושני גנבים מבני הערבים עצמם - מצרים וירדן'; כמו כן, טען, 'היא צריכה לכלול את כל שלושת חלקיה של פלסטין, המזרחי [הגדה המערבית], המערבי [רצועת עזה] והמרכזי [ישראל]; דהיינו כל השטחים המשתרעים עד נהר הירדן וים המלח'. לפי התוכנית אמורה היתה הרפובליקה הפלסטינית להקיף בתחילה את 'כל השטחים פרט לאלה שבידי ישראל', ואחר-כך לכלול 'את השטחים הכבושים על-ידי ישראל וירדן וקע"ם'. וכך טען

35. קאסם, רדיו בגדד, 15.8.60.

36. קאסם, אל-תורה, 6.9.60, 9.4.62, 7.5.62; אל-זמאן, 12.8.62, 20.5.62, 12.8.60; רדיו בגדד, 28.12.59, 13.1.60, 16.5.60, 14.7.60, 11.8.60, 6.9.60, 2.2.61, 2.11.61; ג'ואד, אל-ג'ירידה, 20.8.60, 31.1.61, 135. MER 1960, p.

קאסם: 'השם פלסטין כמעט שנמחק שכן הציונים גולו את החלק הגדול ביותר. ירדן גולה את הגדה המערבית, ומצרים של נאצר גולה את רצועת עזה. פירוש הדבר הוא שפלסטין היקרה נגולה בידי שלושה גנבים: גנב אחד שהנו עוין גלוי ללאומיות הערבית, והיינו הציונים, ושני גנבים מבין הערבים שגולו את מולדת הפלסטינים הערבים והם ירדן של חוסין ומצרים של נאצר.'

בדומה לנאצר, קאסם ניסה לבסס את תפיסתו זו בטענה כי סיפוח הגדה המערבית לירדן לא היה חוקי. הוא הרבה לטעון כי 'ירדן שדרה חלק מפלסטין וצירפה אותו לשטחה', וכי 'היא תפסה חלק מפלסטין לאחר שהצבא העיראקי נסוג משם' (ב-1948). הוא אף רמז כי הצבא העיראקי מסר את הגדה המערבית לירדן 'כפיקדון'. ברוח דומה דיבר גם על מעמדה של רצועת עזה, שלדבריו 'נגולה ונשדרה בידי מצרים וסופחה אליה בכפייה'.³⁷

ג. הקמת 'הצבא הפלסטיני'

השכם והערב הבטיח קאסם כי לשם הקמת 'הרפובליקה הפלסטינית' הוא יסייע לפלסטינים 'בנשק, בכסף ובכוח אדם', כפי שסייע לאלג'יריים. ואמנם, כדי להוכיח כי הוא עורך הכנות ממשיות לקראת מילוי הבטחתו הכריז קאסם על הקמת 'פוג' אל-תחריר אל-פלסטיני' (גרוד השחרור הפלסטיני), והציגו כגרעין הצבא הפלסטיני. בכך ביטא גם את הערכתו כי בעיית פלסטין לא תיפתר אלא במלחמה. ב-26.3.60 החליטה ממשלת עיראק על 'הכנת כוחות מזוינים לרפובליקה הפלסטינית'.³⁸ ואולם, רק ב-29 באוגוסט 1960 פורסם בעיתון העיראקי הרשמי החוק בדבר כינון 'צבא השחרור הפלסטיני'. תוקפו של החוק הל רטרואקטיבית על התקופה שקדמה לכך, החל בתאריך 15 באפריל 1960 - המועד שבו נפתח קורס הקצינים הראשון לפלסטינים. החוק קבע כי יוקם 'צבא שחרור פלסטיני' (ג'יש אל-תחריר אל-פלסטיני), שיסופח למשרד ההגנה ויהיה כפוף למפקד הכללי של הכוחות המזוינים העיראקיים. עוד נקבע כי צבא זה יוקם על בסיס התנדבותי, וכי לבוגרי קורס הקצינים תוענק דרגת סגן.³⁹

ואמנם ב-27.3.60, בהודעה מיוחדת ליבני פלסטין, קרא קאסם לפלסטינים להצטרף לקורסים צבאיים מיוחדים שאמורים היו להיפתח בבגדד החל ב-15.4.60. בהודעתו זו ציטט את החלטת הממשלה מ-26.3.60, שבה הוגדרו תנאי הגיוס ותנאי השירות לקצינים ולתוגרים, ובכלל זה לאקדמאים שיתקבלו לקורס קציני המילואים. בהחלטה נקבע כי 'בוגריו [של קורס זה] יהיו את גרעין הצבא הפלסטיני העתיד לקום בשלב מאוחר יותר'. קאסם הדגיש כי דאגתה של עיראק היא 'ליצור צבא פלסטיני ומדינה פלסטינית לקראת שחרור פלסטין', ותיאר את פתיחת הקורסים כ'הכנת

37. ראה דברי קאסם, רדיו בגדד, 15.12.59, 18.12.59, 21.12.59, 7.1.60, 13.1.60, 5.4.60, 16.5.62, 16.5.62; אלית'ורה, 8.4.62; אל-זמאן, 20.5.62; ג'ואד, אל-ג'רידה, 20.8.60.

38. קאסם, רדיו בגדד, 28.3.60.

39. ראה העיתון הרשמי של עיראק, אל-וקאאע אל-עיראקיה, 29.8.60, עמ' 14-15.

כוחות מזוינים לרפובליקה הפלסטינית.⁴⁰ יש לציין כי במרס 1960 הוחל בניכוי חודשי של דינר אחד ממשכורתו של כל קצין ל'קרבן הצבא הפלסטיני'.

ב־7.4.60 פרסמה העיתונות העיראקית הודעה מטעם משרד ההגנה 'לבני הרפובליקה הפלסטינית הנצחית', ובה קריאה להתנדב 'לצבא הרפובליקה הפלסטינית', זאת בהתאם להחלטת הממשלה מ־26.3.60. משרד ההגנה קרא לפלסטינים להתנדב לשתי מסגרות; המסגרת האחת היתה קורס קצינים שנועד לבוגרי תיכון ובתי־ספר גבוהים. אלה אמורים היו לעבור קורס קצינים בקולג' למילואים של הצבא העיראקי. נאמר כי הקורס ייפתח ב־16.4.60, ויימשך ארבעה חודשים. עוד נאמר בהודעה כי עם סיום הקורס ישתתפו החניכים הפלסטינים בקורסים שונים בנושא נשק ובקורסים בני חודשיים להתמחות בשטחים שונים. כמו כן פרסמה רשימת משכורות לבעלי הדרגות השונות, ונקבע כי הזמן המינימלי לעלייה בדרגה הוא ארבע שנים.

המסגרת השנייה שאליה נקראו הפלסטינים להתנדב היתה קורס מש"קים וחוגרים, שנועד למתגייסים שלא סיימו תיכון. מועד פתיחתו של קורס זה נקבע גם הוא לתאריך 16.4.60, ונאמר כי יתקבלו אליו מועמדים בעלי אודחות פלסטינית בני 18-39. האימונים הבסיסיים אמורים היו להיערך במסגרת 'גדוד בגדד'. בתום תקופת אימונים של שלושה חודשים אמורה היתה להתחיל תקופת שירות החובה, שנקבעה לשנתיים.

משרד ההגנה הודיע כי כל המגויסים, קצינים ומש"קים, יהיו כפופים לחוקים, לתקנות ולפקודות הצבאיות הנהוגות בצבא העיראקי. ברור שהוראה זו נועדה לפקח על המגויסים העלולים להיות מסוכנים, לרבות הפליטים הפלסטינים שעמדו להגיע מחוץ לעיראק. תנאי השירות שהציע משרד ההגנה העיראקי למתגייסים ל'צבא השחרור הפלסטיני' היו זהים לתנאי השירות בצבא העיראקי.⁴¹

הקורס הראשון לקצינים פלסטינים נפתח ב־15 באפריל 1960 במסגרת הקולג' לקציני מילואים. השתתפו בו 60 קצינים, והוא הסתיים באוגוסט 1960. במהלך ארבעת החודשים הראשונים של הקורס הצטרפו ל'פוג' הפלסטיני קרוב ל־300 חיילים ו־50 קצינים פלסטינים. רוב הקצינים הגיעו מרצועת עזה. לאחר סיום האימונים במוצול - בעיקר בלוחמה ועירה - ועם שובם של החיילים לבגדד בנובמבר 1960 הוכרז על הקמתו של 'פוג' אל־תחריר אל־פלסטיני' (גדוד השחרור הפלסטיני), שכלל בוגרים של קורס הקצינים ושל קורס המש"קים והחוגרים. בנובמבר 1960 נפתח מחזור שני של הקורס לקצינים פלסטינים. עד סוף תקופת משטרו של קאסם סיימו ארבעה מחוזרים של קצינים פלסטינים את הקורס הצבאי. מספר הקצינים הפלסטינים שהוסמכו עד 1963 הגיע ל־150, אף שתקן ה'פוג' היה 32 קצינים בלבד. מפקד ה'פוג' היה קצין עיראקי, קולונל עבד אל־רזאק אחמד אלשיח', וגם הקצינים הבכירים, כמו עוזר המפקד ומפקדי הפלוגות, היו עיראקים. הקצינים הפלסטינים

40. קאסם, רדיו בגדד, 27.3.60.

41. ראה: אליזמאן, 7.4.60.

מילאו תפקידים וזוטרם בלבד, ובדרך-כלל שימשו סגנים של מפקדי פלוגות. בהקמתו של 'צבא השחרור הפלסטיני' ניסה קאסם להוכיח לעולם הערבי ולפלסטינים כי הוא 'מבטיח במעשים ולא בדיבורים'.⁴² נכון הוא שבניגוד למצרים הקים קאסם גוף חדש. אך בסופו של דבר לא היה זה כוח צבאי משמעותי. עיקר תפקידו הצטמצם למפגני ראווה, לתעמולה ולאיומים חוזרים ונשנים במחנה הצבאי 'אל-רשיד' ליד בגדד. לאחר ההפיכה בפברואר 1963, שסילקה את משטרו של קאסם, העמיד משרד ההגנה העיראקי לפני קציני הפוג' שלוש אפשרויות: להשתחרר, לעבור ליחידות העיראקיות ולהשתלב בהן, או להישאר בפוג'. ב־1964 סופח הפוג' ליחידות העיראקיות שנלחמו נגד הכורדים בצפון עיראק. שמו הוסב ל'הפוג הראשון' - חטיבה 65 עצמאית. בעקבות זאת ביקשו רבים מחיילי 'פוג' אל-תחריר' להשתחרר, ואכן כך היה. קציני הפוג' המשיכו לשרת ביחידות הצבא העיראקי עד שהוקם 'צבא השחרור הפלסטיני', לאחר הקמת אש"ף ב־1964. יחידות הפוג', קציניו ומתנדבים נוספים קובצו ביחידות צבא השחרור הפלסטיני העיראקי, שנקראו 'כוחות אל-קאדסיה'.⁴³

ירדן בתפיסת קאסם

ירדן שימשה לקאסם נקודת מוצא להגשמת חונו - חזון הקמתה של 'הרפובליקה הפלסטינית', ולמימוש תפיסתו בעניין מרכיבי 'הישות הפלסטינית'. גישתו הבסיסית לירדן לא היתה שונה מזו של נאצר. גם הוא כפר בלגיטימיות של קיום הממלכה ההאשמית, בקבעו כי 'הסכם לוזאן הכיר בעצמאות פלסטין שנקרעה מהאימפריה העות'מנית' וכי 'הממלכה ההאשמית המזויפת בת טיפוחיו של האימפריאליזם הוקמה על חורבות פלסטין'. קאסם הוסיף וטען כי 'חוסין בן השושלת הבוגדת [...] סיפח את מחצית פלסטין לכתרו המזויף'. לכן, אך טבעי היה שקאסם יטען נגד חוקיות האיחוד בין הגדה המערבית לגדה המזרחית (1950), ואת מאחר ש'הפלסטינים היושבים בירדן לא נשאלו לדעתם בקשר לאיחוד הירדני'.⁴⁴ לדברי קאסם:

ירדן תפסה חלק מפלסטין, לאחר שהצבא העיראקי חזר, והקימה על חורבות פלסטין את הממלכה ההאשמית המזויפת - בת טיפוחו של האימפריאליזם. הצבא העיראקי נלחם למען פלסטין ושמר על שטח גדול ממנה ועל תושביו. כאשר נסוג הצבא העיראקי אחרי המלחמה, הוא מסר את השטח הגדול ההוא לידי ירדן. הירדנים מסרו את המשולש הערבי, שהיה בחלקו הגדול בידי הצבא העיראקי, לידי הציונים. עבר-הירדן הסתפקה בחלק אחר, שאותו היא

42. ראה: קאסם, אל-איאם, ה'רטום, 5.4.60; רדיו בגדד, 16.5.60; ע' סחיניני, 'אל-פלסטיניון פי אל-עראק', שאון פלסטיניה, 13 (ספטמבר 1972), עמ' 90-116; וראה גם: אל-זמאן, 17.4.60, 6.12.62; אל-בלאד, 17.4.60; אל-אח'באר, 6.4.60; אל-ת'ורה, 19.2.62.

43. סחיניני (לעיל, הערה 42).

44. קאסם, רדיו בגדד, 28.10.59, 21.12.59, 2.1.60, 7.1.60; אל-אח'באר, 17.12.59; וראה גם: רדיו בגדד, פרשנויות, 29.1.60, 2.3.60.

סיפחה לשטחה, ועל הריסות אלה הקימה את הממלכה הירדנית. העם ישפוט אותם על מעשיהם.⁴⁵

מכאן שקאסם היה מודע לכך שפירוש תוכניתו לכינון 'הרפובליקה הפלסטינית' היה פירוקה של הממלכה הירדנית.

ירדן אף היא היתה מודעת לכך שתוכניותיהן של מצרים ועיראק להקמת הישות הפלסטינית מסכנות את יציבותו של המשטר ואת שליטתו על הגדה המערבית. לפיכך התנגדה לתוכניות אלו, וטענה כי 'בעיית הייצוג הפלסטיני חייבת להידון לא בנפרד אלא במסגרת תוכנית [ערבית] כוללת'. גרסתה היתה שהסכסוך בין ישראל לערבים 'איננו מאבק בין העם הפלסטיני לציונות [כפי שטען נאצר] אלא זהו מאבק בין העולם הערבי לציונות. לפי זה האחריות [לפתרון] מוטלת על כלל הערבים, ומכאן ש'אסור למדינה ערבית כלשהי לנקוט צעד חלקי או נפרד לפתרון בעיית פלסטין'. שליטי ירדן הבינו כי פתרון כלל-ערבי פירושו שיתופה של ירדן באופן פעיל בתכנונים לפתרון הבעיה הפלסטינית במעמד של מייצגת הפלסטינים בארצה.

עוד טענה ירדן כי המחשבת הקיום הפלסטיני אינה אלא צעד חלקי ובלתי מספיק לפתרון הבעיה הפלסטינית. היא ידעה כי פירוש הפיכתם של הפלסטינים לצד בסכסוך היה הכרה בצורך בכינון מוסדות ייצוג נפרדים למענם, ולפיכך יצאה חוצץ נגד תוכניותיהם של נאצר ושל קאסם להטיל על הפלסטינים את האחריות לפתרון בעייתם. את הצעת מצרים לכונן את מוסדות 'הישות הפלסטינית' ואת תוכניתו של קאסם להקים את 'הרפובליקה הפלסטינית הנצחית' תיארה ירדן כהצעות מסוכנות ובלתי מציאותיות, שפירושה למעשה 'התחמקות מהאחריות הכלל-ערבית והטלתה על שכמם של הפלסטינים'. הירדנים טענו כי 'זו תהיה טיפשות ואיוולת מצד ערביי פלסטין אם יסכימו לקבל לידם אחריות חשובה זו במסווה של הקמת הארגון [של הישות הפלסטינית]', וכי 'נסיגות העבר, כמו הקמת ממשלת פלסטין וממשלת עזה ומינוי נציג של הפליטים בליגה הערבית, הוכיחו את אולת היד של שיטה זו'. עוד טענה ירדן כי 'גיוס הפלסטינים חייב להיעשות במסגרת הגיוס הערבי הכולל למען פלסטין', וכי 'הבעיה לא תיפתר בחלוקת רובים לכמה מאות פלסטינים'. כדי לצאת ידי חובה ולמנוע הפעלת לחצים מצד מדינות ערב ביקשה ירדן לדחות את פתרון שאלת הייצוג הפלסטיני לטווח הרחוק, בהציעה ש'הפלסטינים יקבעו את עתידם המדיני רק לאחר שחרור פלסטין'.⁴⁶

בדיון שנערך בבית הנבחרים הירדני בעניין הצעתו של קאסם (22.12.59) סיכם ראש ממשלת ירדן הזאע אל-מג'אלי את עמדת ממשלתו כדלקמן:

הצהרתו של קאסם [...] איננה לדעתנו אלא חוליה אחת בשרשרת המזימות

45. קאסם, רדיו בגדד, 7.1.60.

46. על עמדת ירדן בסוגיה זו ראה: M. Shemesh, *The Palestinian Entity 1959-1974: Arab Politics and the PLO*, London 1996² (Revised Edition), pp. 19-28

נגד לאומיותנו הערבית בכלל ונגד פלסטין בפרט. קאסם וזולתו יודעים כי שאלת פלסטין תִּנה עניין ערבי שאסור למדינה ערבית אחת להחליט בנפרד על פתרונו. אנו במדינה זו, שבה מהווים הפלסטינים שבעים אחוז מכלל האזרחים, לא נקטנו עמדה נפרדת לפתרון שאלת פלסטין [...] הקמת ממשלה מכל סוג שהוא בחלק הנוטר של פלסטין לא תשרת את השאלה הפלסטינית אלא תהפוך חלק זה לטרף לישראל. אני חושש כי קריאה זו טומנת בחובה כוונות המכוונות להטיל את הנטל של בעיית פלסטין על שכמם של בני פלסטין לבדם לאחר שתוצא מן המסגרת הערבית. אין כל ספק כי הקומוניזם הבין-לאומי הוא שהניע ומוסיף להניע את קאסם להשיע הצהרות מסוג זה.⁴⁷

פרשן רדיו עמאן הוסיף ואמר: 'קאסם לא היה מעז להצהיר הצהרה כזו לו היו לו גבולות משותפים עם ישראל או לו היה צבאו ניצב על קו האש הראשון. לקאסם לא אכפת להצהיר הצהרות על פלסטין כשהוא מרוחק ממנה מאות מילין'.⁴⁸

רדיו בגדד הגיב בחריפות על דבריו של מג'אלי בדברי פרשנות שהושמעו ב-13.1.60, בקבעו: 'דבריו של מג'אלי בהגיבו על הצעת קאסם דומים לדברי שליטי ירדן הבוגדים שהיו לפני מג'אלי - הם הולכים בדרכי הבוגד עבדאללה ובאו בקשר עם הציונות בסתר ובגלוי. לדברי מג'אלי אין לפלסטינים הזכות לדבר בשמם ורק לממשלת הוד מלכותו חוסין בובת האימפריאליזם בירדן מותר לדבר בשמם. ומה היא עמדת שליטי ירדן על הממשלה האלג'ירית? האין היא עוזרת למאבק המורדים?'.⁴⁹

קאסם והמופתי

במופתי חאג' אמין אל-ח'וסיני ראה קאסם מכשיר לקידום תוכניותיו בעניין הישות הפלסטינית והמאבק בנאצר. ואולם, לאחר הסתלקותו של המופתי מקהיר הוגבל מאוד מרחב התמרון הפוליטי שלו; כל שניתן בידו לעשות היה לנצל את החלל הריק שנוצר בתחום מוסדות הייצוג הפלסטיניים בעקבות כשלונה של הליגה הערבית להכריע בסוגיה זו בין השנים 1959-1963. את מעט הכוח שנותר לו יש לזקוף אפוא לזכות התנאים ששררו בוירה הבין-ערבית יותר מאשר לזכותה של התמיכה במעמדו כיושב-ראש הוועד הערבי העליון.

לנוכת חולשת מעמדו היה המופתי מוכן להציע את שירותיו לכל מי שנכון לשלם

47. הואע אל-מג'אלי, רדיו עמאן, 22.12.59; ראה גם: חוסין, רדיו עמאן, 20.1.60, 17.2.60; מוסא נאצר, שר החוץ, רדיו עמאן, 17.2.60.

48. פרשנות רדיו עמאן, 24.12.59.

49. פרשנות רדיו בגדד, 13.1.60. בפרשנות אחרת מתאריך 20.1.60 שב והתקיף רדיו בגדד את דברי מג'אלי, בהתייפו בתוך כך גם את המלך עבדאללה, 'שמסר חלק מפלסטין ליהודים על מגש של כסף'. הפרשן התרעם על כך שהפלסטינים בירדן לא נשאלו לדעתם בקשר לאיחוד הירדני, ולכן 'אין זה נכון לומר שזהו איחוד חוקי'.

בעבורם. ומאחר שנאצר סילק אותו ממצרים וחוסין תיעב אותו, היחיד שאליו יכול היה לפנות לעזרה היה קאסם. התמורה שיכול היה המופתי להציע לקאסם היתה מועטה ביותר והסרת תשיבות כמעט. הוא גמל לו בעיקר בתמיכה גלויה בתוכניותיו ובעמדותיו בסוגיית 'הישות הפלסטינית'. ואכן, בינואר 1960 ביטא המופתי את תמיכתו בתוכניותו של קאסם בעניין הקמתה של רפובליקה פלסטינית,⁵⁰ וביוני 1961 נפגש עמו בעת הביקור שערך בבגדד כאורח ממשלת עיראק. בשובו לביירות טען המופתי כי 'שליחותו לעיראק היתה מוצלחת'.⁵¹ בעקבות ביקור זה נפתח בבגדד משרד הוועד הערבי העליון בראשותו של זיאד אל-ח'טיב.⁵² אמיל אל-ע'ורי, חבר הוועד הערבי העליון ומעוזריו של המופתי, שפגש בקאסם בעת ביקורו בבגדד (פברואר 1962), שיבח את זה האחרון, שלדעתו 'אימץ את השאלה הפלסטינית לאחר שהיתה נתונה במצב של קיפאון, וקרא להחזרתה לידי בעליה'. עוד אמר אל-ע'ורי:

הקמת צבא שחרור בעיראק משמשת הוכחה לכוונתם הטובה של עיראק ושל קאסם להושיט עזרה לפלסטין. החשוב הוא כי מנהיגי עיראק, נוסף על עזרתם ותמיכתם, מאמינים כי השאלה תייבת להיות בידי הפלסטינים, שהיו חופשיים במעשיהם. עלינו להיות כנים עם עצמנו ולומר כי פתרון לבעיית פלסטין לא ייכון אלא עליידי חיסול ישראל. החלטות החלוקה, מתן פיצויים לפליטים, יישובם בארצות ערב והקפאת שאלת פלסטין עד שתיכון האחדות הערבית הן תוכניות שמגמתן תחבולה והטעיה; משרתן בגידה בערבים; ייתכן שיש הטוענים כי אנו תקיפים וקשי עורף. האמת היא שאנו מעשיים. אסור לערבים להסכים לכל פתרון של פלסטין המשאיר ולו שעל אחד מאדמותיה למדינה היהודית. עלינו להאמין כי הפתרון האידיאלי הנו החזרת פלסטין.⁵³

ב-2.5.62 הגיע המופתי לבגדד בלוויית אמיל אל-ע'ורי לביקור שנמשך עד 8.5.62, ושבההלכו נפגש עם קאסם פעם נוספת (5.5.1962). בדיווחו על הפגישה הודיע רדיו בגדד:

המופתי זכה מפי ראש הממשלה [קאסם] לשבחים על מאמציו הכנים למען פלסטין, הערביות והאסלאם. קאסם שוחח אתו על בעיית פלסטין ועל תוכניותו בדבר כינון 'רפובליקת פלסטין'. קאסם הדגיש בפניו כי 'המעמסה הכבדה מוטלת על עם פלסטין עצמו למען שחרור מולדתו. אחינו הנאמנים בכל ארצות ערב מאמינים עתה ברעיוננו בדבר כינון אחותנו הרפובליקה הפלסטינית הנצחית', וכי האחריות לשחרור פלסטין מוטלת על בניה בראש

50. ראה: אל-ח'יאת, 12.1.60.

51. אל-זמאן, 9.7.61.

52. אל-זמאן, 14.8.61, 28.8.61, 15.10.61.

53. אמיל אל-ע'ורי, רדיו בגדד, 16.2.62, בריאיון לסי"ע.

ובראשונה. על בני פלסטין שהם בני-בלי-בית ללכת בעקבות העם האלגיירי ולסמוך על עצמם.

עוד נאמר ברדיו בגדר כי המופתי 'השיב כי הוא מצדד בהשקפת קאסם שלפיה חייבים הפלסטינים לסמוך על עצמם וכי זוהי נקודת המוצא להצלת פלסטין'.⁵⁴ בתום ביקורו בבגדד (8.5.62) הביע המופתי את דעתו כי 'תוכנית קאסם לשחרור פלסטין, שלפיה יוטל על העם הפלסטיני עצמו לשחרר את ארצו בתמיכת המדינות הערביות, היא תוכנית נכונה העולה בקנה אחד עם רצונו של העם הפלסטיני. הפלסטינים תמימי דעים עם האחראים בעיראק לגבי שחרור פלסטין'.⁵⁵

קאסם הושיט למופתי סיוע כספי נוסף על זה שקיבל מסעודיה, וסיוע זה אפשר לו לנהל מנגנון הסברה, ובכלל זה להוציא לאור ביטאון של הוועד הערבי העליון, פלסטין, ולנהל פעילות פוליטית גלויה וחשאית בקרב ריכוזי הפלסטינים בארצות ערב, לרבות ירדן ולבנון. גם כלי התקשורת העיראקיים פרסמו בהרחבה את דבר פעילותו המדינית של המופתי ואת הודעותיו הרבות. באוגוסט 1960 הודיע קאסם על הענקת 250 אלף דינר כתשלום שנתי לוועד הערבי העליון. במאי 1962 העניק קאסם לוועד הערבי העליון 350 אלף דינר מתקציב המדינה. המופתי, שקיבל, כאמור, סיוע כספי גם מהמלך סעוד, ניצל את סוכניו הוותיקים לפעילות חשאית לטובת קאסם וסעוד. לאחר הפלת משטרו של קאסם בפברואר 1963 הוקפאה פעילותו של הוועד הערבי העליון בעיראק, משרדו נסגר והתמיכה הכספית בו הופסקה.⁵⁶

כאן ראוי לציין את תוכן מאמר המערכת של העיתון העיראקי אל-ת'ורה ממאי 1962, שעסק ב'השתתפות כל הליגה הערבית בתוכנית לשחרור פלסטין'. במאמר פורסמה תגובה להצהרת המופתי חאג' אמין אל-ח'וסיני, שבאותה עת ביקר בעיראק ונפגש עם קאסם (5.5.62):

אנו מאמינים שעל הוועד הערבי העליון, בהיותו המוסד הערבי היחיד הקיים כארגון מדיני לפלסטינים, להיהפך למנגנון מדיני רחב אשר יכלול את כל החוגים הלאומיים הפלסטיניים בתוך פלסטין ומחוצה לה. על הוועד הערבי העליון לזנוח את שמו המסורתי לטובת שם חדש: 'חזית השחרור הלאומי הפלסטינית'. 'חזית' זו תוקם בידי ועידה מורחבת של הכוחות הלאומיים הפלסטיניים בכל מדינות ערב. 'חזית' זו תכונן את הממשלה הזמנית לפלסטין, אשר תקבל על עצמה את ניהול [רצועת] עזה והגדה המערבית של ירדן. לממשלה זו יהיה כפוף צבא השחרור הפלסטיני. בממשלה זו יכירו מדינות ערב והמדינות הידידותיות. על המופתי וחבריו לפעול למען כינוס

54. רדיו בגדר, 6.5.62.

55. המופתי, רדיו בגדר, 9.5.62.

56. ראה: אל-זמאן, 4.8.62, 8.8.62; אל-ת'ורה, 18.4.62, 24.4.62, 6.5.62, 7.5.62, 14.5.62; אל-ח'ואדת', ביירות, 11.5.62, 21.6.62; רדיו בגדר, 15.2.63, הצהרת דובר עיראקי רשמי על עמדת עיראק כלפי הוועד הערבי העליון.

ועידה פלסטינית בבגדד, דמשק או קהיר. עליהם להישען קודם-כול על הכוחות העולים מקרב הפלסטינים ושנית על המדינות הערביות המשוחזרות ולגלות את מוימות האימפריאליזם וסוכניו, ובראשם חוסין וסעוד, לחיסול הבציה הפלסטינית.⁵⁷

התוכנית המוצעת במאמר זה של העיתון אל-ת'ורה משלבת בין הדוגמה האלג'ירית של 'חזית השחרור' וממשלה גולה ובין תוכניתו של קאסם. בדומה לתוכניתו של קאסם, גם היא הועלתה בתגובה לתוכנית המצרית ולתוכניות אחרות שהוצגו בזירה הערבית בסוגיית הישות הפלסטינית, אך היא מפורטת יותר מן התוכנית שהציג קאסם.

סיכום

לאור כל האמור לעיל נשאלת השאלה כיצד תיאר לעצמו קאסם את הגשמת 'חזון' הקמתה של הרפובליקה הפלסטינית מתוך שמירה על עקרון אי-ההתערבות בענייניה הפנימיים של ירדן. שליטי עיראק לא חשבו להגשים 'חזון' זה באמצעות הפיכת המשטר בירדן, כדרכו של נאצר; הם סברו כי 'לפי ההיגיון ההיסטורי, המצב בירדן עשוי להתפתח במשך הזמן כך שיקבל אחת מצורות הדמוקרטיה, וכי במצב חדש זה תהיה 'ההתקרבות בין עיראק לירדן טבעית והגיונית עד כדי כך שהיא עשויה להוביל לפדרציה או לקשר אחר דומה בין שתי המדינות. ומכאן שאין מנוס מהקמת הרפובליקה הפלסטינית בגדה המערבית בצל ההתקרבות העיראקית-ירדנית העתידה'.

אך כיצד חשב קאסם לפתור את הדילמה הקשורה בשינוי המשטר בירדן? שהרי מחד גיסא, שינוי כזה היה צעד הכרחי לכינונה של מדינה פלסטינית בגדה המערבית, אך מאידך גיסא, פעולה למען שינוי כזה, ובכלל זה חתירה של מצרים תחת השלטון הירדני, עלולה היתה להעלות לשלטון בירדן משטר פרו-נאצרי, ופירוש הדבר היה כיתור עיראק במשטרים פרו-נאצריים. נראה שגם אם המשטר בעיראק היה מודע לאפשרות כזו, לא היה בידו פתרון לדילמה הזאת. קאסם שלל כל אפשרות של מעורבות עיראקית צבאית בירדן במקרה של החרפת המצב בינה לבין קע"ם.⁵⁸ בסופו של דבר היה יחסו של קאסם לירדן זהה ליחסו לסוריה בתקופת הקע"ם: בשני המקרים הוא הביע ציפייה 'להשתחררותן'.

שליטי עיראק קבעו כי 'הואיל והמדינות הערביות של עיראק קובעת שאין להתערב בענייניהם הפנימיים של יתר העמים ושלכל עם הזכות המלאה לנהל את

57. אל-ת'ורה, 6.5.62.

58. קאסם, רדיו בגדד, 15.10.60; מאמרי אל-מקדסי (לעיל, הערה 17); אל-ג'רירה, 14.10.60, 15.10.60.

ענייניו בעצמו ולבקש סיוע מהעמים האחים, הרי יש להשאיר את ההכרעה על עתיד הבעיה הפלסטינית בידי העם הפלסטיני שיקום ברפובליקה הפלסטינית.⁵⁹ המאפיין המרכזי של תוכניתו של קאסם הוא הפער הגדול בין יומרותיו והבטחותיו כי 'בקרווב יונף דגל פלסטין על אדמת פלסטין',⁶⁰ או הצהרתו בפתיחת ועידת הסטודנטים העיראקים כי הוא 'רואה את פלסטין עצמאית עוד לפני שתסימו את חוק לימודיכם',⁶¹ לבין צעדיו המעשיים או האפשריים להגשמתה באותו זמן. הדרכים שבהן תכנן להגשים את תוכניתו היו בלתי־מציאותיות בתנאים הפוליטיים והצבאיים של אותם הימים. רק כעבור חמש־עשרה שנה נוספות, שבמהלכן התנהלו שתי מלחמות בין ישראל למדינות ערב, אימצו אש"ף ומדינות ערב את 'תפיסת השלבים' של קאסם בדבר הקמת מדינה פלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה כחלק מתוכניתם המדינית לפתרון 'הבעיה הפלסטינית'.

59. אל־ג'רידה, שם.

60. קאסם, אליזמאן, 12.8.60.

61. קאסם, רדיו בגדד, 2.1.60.